

Tři starobylé staroslověnské homilie (Tomáš Mikulka)

Abstrakt

Obsah této disertační práce tvoří komplexní rozbor tří starobylých slovanských homilií, jimž dosud nebyla věnována patřičná pozornost odborné veřejnosti. Jedná se o anonymní homilie na Narození Páně, Křest Páně a Zvěstování Páně. První dvě homilie již byly předmětem výzkumů A. N. Popova v r. 1880, homilie na Zvěstování je touto prací představena poprvé. Za cíl jsme si stanovili tyto texty charakterizovat z hlediska jazyka, orientačně je datovat a navrhnout místo vzniku, zabývat se otázkou jejich původnosti, příbuznosti a poměru k dalším staroslověnským památkám, zejména k nejstarším homiliím. Každá homilie je analyzována zvlášť, ovšem za použití jednotné metody a postupu, aby bylo možné získané výsledky vzájemně srovnávat. Dospěli jsme k závěru, že tyto tři homilie by mohly být dílem jednoho autora, jehož nelze jednoduše ztotožnit s žádnou známou osobností.

U každé homilie byl shromážděn a klasifikován veškerý dosud známý rukopisný materiál a na jeho základě byly sestaveny kritické edice včetně indexů biblických a patristických citací. Je zajímavé, že všechny homilie jsou dochovány v jihoslovanských rukopisech, kdežto ve východoslovanské tradici pouze homilie na Křest Páně.

Těžiště práce tkví v rozboru jazyka (lexikum, syntax). Lexikální analýza ukázala, že slovní zásoba je velmi starobylá, obsahuje primární výpůjčky z řečtiny (např. *υποστας* „hypostaze, božská osoba“, *милоть* „vlněný plášť proroků“), místy i starobylé výrazy charakteristické pro památky západoslovanského původu (např. *вожини рабъ* „Boží služebník ve smyslu kněz“). Je však také patrné, že některé archaismy ustupují novějším formám (např. *ѡвѣрѣтѣи ками* místo staršího žaltářního *акротомъ*). V syntaktickém plánu je potřeba upozornit na starobylé bezpředložkové vazby s lokálem, široké užití infinitivu a participií. Inovativní tendence v syntaxi se projevuje např. ústupem supina. Pro autorský styl homilií je charakteristická vazba *да* + kondicionál ve finálně-konsekutivní platnosti oproti běžné vazbě *да* + indikativ. Objevení řeckých předloh navíc dovolilo stanovit charakteristické překladové postupy. Ukázalo se například, že autor často převáděl řecká participia na vedlejší věty relativní, a to i v případě nepřímého pádu participia. Tento postup je velmi vzácný a je významněji doložen pouze ve stsl. překladu evangelií. Obecně se zdá, že staroslověnština zkoumaných homilií byla vystavena vlivu řečtiny, zejména v oblasti sémantiky přejímaného lexika (např. *пакъзвѣтїиѣ* „věčnost, obnovený svět“ a jeho deriváty) a syntaxe (např. relativní věta s funkcí koordinativně-adjunktivní).

Druhou stěžejní osou analýzy každé homilie bylo zkoumání její geneze z textologické perspektivy. Soustředili jsme se na biblické a patristické citáty. Autor pravděpodobně znal a citoval velmi starobylý překlad bible, který zejm. v případě evangelií nesl známky jazykově mírně inovované revize. Autor tento výchozí text lexikálně i syntakticky upravoval se zřetelem k řeckým paralelám. Dále zkoumané homilie obsahují četné patristické citáty, které autor většinou překládal z řečtiny sám pro potřeby svého kázání. Čerpal jednak z věhlasných řeckých autorů (např. Řehoř Naziánský, Dionýsios Areopagita, Severián z Gabaly atd.), jednak z liturgické tradice. V případě *Protoevangelia Jakubova* a *Velkého žehnání na Epifanii* by bylo možné uvažovat o tom, že autor znal již existující stsl. překlady.

Soubor zkoumaných homilií je jazykově poměrně specifický, nicméně ze známých stsl. památek se nejvíce blíží jazykovým charakteristikám prvních tří překladových homilií Clozianu, zejm. homilii Ἐκ θαυμάτων na Květnou neděli a Athanasiově homilii na Velký pátek. Z originálních stsl. památek nelze přehlížet nápadné paralely se stsl. Životy, zejm. s první kapitolou Života Metodějova. Je možné, že se v pozadí nachází dosud neobjevený dogmatický text, z něhož vycházel jak autor homilií, tak autor Života Metodějova.

Během práce jsme zjistili, že dalších pět homiletických textů vykazuje shodné či podobné charakteristiky a mohly by s předkládanými homiliemi tvořit jeden celek. Jejich podrobnější analýza však přesahuje rozsah této práce.

Získané výsledky jazykové analýzy podpořené mimojazykovými skutečностями (např. odmítání Filioque či lojalita vůči Římu) nás vedou k zasazení těchto homilií, které jsou svým vnitřním charakterem byzantské, někam na západní okraj slovanského areálu, kde docházelo ke styku s franským duchovenstvem. Z citací těchto homilií nalezených v díle Klimenta Ochridského usuzujeme, že homilie vznikly na přelomu 9. a 10. století, ne později než roku 916, kdy Kliment umírá. Rekonstrukce porušeného data v homilii na Zvěstování dovoluje zpřesnit dataci a stanovit, že homilie vznikly kolem roku 6400 od stvoření světa, což odpovídá roku 892 n. l. Přesná totožnost jejich autora, který byl nejspíš mnichem a jemuž se dostalo dobrého vzdělání byzantského typu, však zůstává nezodpovězena.

Klíčová slova

textologie, církevní otcové, staroslověnská homiletika, staroslověnský překlad z řečtiny